

Realizacija Masarykovega koncepta nove Evrope

VOJAN RUS

Porentova 1, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Masaryk je bil s svojo sintetično filozofsko-sociološko metodo eden od prvih ustvarjalcev optimalne tretje poti, ki sintetizira pozitivne sestavine tržišča ter socio-ekonomskega reguliranja in ki je še posebej značilna za Evropsko unijo. Leta je največ dosegla v vsej zgodovini človeštva glede uresničevanja človekovih pravic - predvsem s skoraj petdesetletno sintezo tržne usmeritve, socialnih načel in demokracije. Zato je Evropska unija zelo blizu Masarykovi zamisli nove Evrope.

Prav na koncu 20. stoletja so svet in Evropo pretresli novi politični in socialno-ekonomski problemi. Kot najboljši odgovor nanje je tretja pot postala prevladujoča sodobna usmeritev. To je največje priznanje sodobne družbene zgodovine vsem zgodovinskim graditeljem tretje poti od Masaryka, Roosevelta, Keynesa, slovenskega antifašista Kidriča do sodobnih mislecev in politikov.

Toda sodobna tretja pot še ni kot Masaryk izrazila jasnega stališča: ali strogo centralizirana Evropa - ali Evropa narodov kot glavnih centrov evropske ustvarjalne dinamike (skupno tržišče je samo važen del take holistične Evrope)?

S to nerazrešeno dilemo Evropske unije je postalo vprašljivo temeljno Masarykovo stališče glede samoodločanja in o suverenosti vseh narodov, skupaj z enakimi stališči prezidenta Wilsona, Atlantske listine in Organizacije združenih narodov. Za vse njih predstavljajo samoodločanje, svoboda in suverenost vseh narodov (tudi malih) temelj humane svetovne ureditve in temelj svetovnega miru. Človekove pravice, suverenost narodov in demokracija so med seboj zelo komplementarne, skoraj identične in neločljive.

Masaryk pod "svetovno revolucijo" razume tisti prevrat, ki se je začel že po prvi svetovni vojni z razpadom velikih centraliziranih držav (Avstro-Ogrska, Turčija, Rusija, Nemčija) in z osvoboditvijo evropskih narodov. Ta proces se je nadaljeval še bolj veličastno po drugi svetovni vojni z osvobajanjem skoraj vseh narodov sveta in z nastankom demokratičnih velikih mednacionalnih organizacij, kot so OZN, helsinška Evropa, EU in Skupnost neodvisnih držav. Pomembni pozitivni premiki glede suverenosti vseh narodov in svetovnega miru so se dogodili tudi v katoliški cerkvi in politiki Gorbačova ter v katarzi Nemčije. Nekateri slovenski politični ideologi niso dojeli pozitivnih sprememb v svetu in Evropi po drugi svetovni vojni.

Ključne besede: Masaryk, tržišče, socialna država, tretja pot, Evropska unija, samoodločanje narodov, svetovna revolucija, mali narodi, Srednja Evropa

ABSTRACT

REALIZING MASARYK'S CONCEPT OF A NEW EUROPE

Masaryk, with his synthetic philosophical-sociological method, was one of the first creators of the optimal third way, which synthesises the positive aspects of the market with socio-economic regulation and which still characterises the European Union in particular. The EU has achieved the most in the entire course of human history with regard to the realisation of human rights – especially through its nearly fifty-year synthesis of market orientation, social principles and democracy. For this reason, the European Union is very close to Masaryk's conception of a new Europe.

At the very end of the 20th century, the world and Europe were shaken by new political and socio-economic issues. As the best response to these issues, the third way became the prevailing contemporary orientation. This is the greatest acknowledgment of contemporary social history towards all of the historical founders of the third way, from Masaryk, Roosevelt, Keynes and the Slovene anti-fascist Kidrič, to current thinkers and politicians.

Unlike Masaryk, however, the third way has not yet expressed a clear stance on whether Europe should be strongly centralised or whether it should be a Europe of nations as the main centres of European creative dynamics (the common market is only an important component of this kind of holistic Europe).

It was with this unresolved dilemma of the European Union that there arose Masaryk's disputable, fundamental viewpoint with regard to self-determination and on the sovereignty of all nations, together with similar viewpoints by Wilson, the Atlantic Charter and the United Nations. For all of them, self-determination, freedom and the sovereignty of all nations (including small ones) represented the foundation of a humane world order and the foundation for world peace. Human rights, the sovereignty of nations and democracy are quite complementary among themselves, nearly identical and inseparable.

By his "world revolution", Masaryk understood the revolutionary process that had already started after the First World War with the collapse of the great central powers (Austria-Hungary, Turkey, Russia, Germany) and with the liberation of European nations. This process was continuing on an even grander scale after the Second World War with the liberation of nearly all the nations of the world and with the establishment of large, international democratic organisations such as the UN, Helsinki Europe, the EU and the Non-Aligned Movement. Significant positive moves with regard to the sovereignty of all nations and world peace also took place within the Catholic Church and in the policies of Gorbachev, as well as in the catharsis of Germany. Some Slovene political ideologues did not comprehend the positive changes in the world and in Europe after the Second World War.

Key words: Masaryk, market, social state, third way, European Union, national self-determination, world revolution, small nations, Central Europe

Spoštovani kolegi, člani Masarykove mednarodne asociacije, skupaj z Vami čutim ob 150-letnici Masarykovega rojstva* veselje in ponos, ker je najnovejša svetovna in evropska zgodovina sijajen dokaz:

- *žive aktualnosti Masarykove misli*

- *plodnosti naše Mednarodne Masarykove asociacije.*

Zato smo lahko iskreno hvaležni (ne samo mi, ampak vsi napredni ljudje) tistim češkim organom, ki so podprli našo asociacijo, posebej še daljnovidni oceni gospoda prezidenta Václava Havela glede izjemne aktualnosti Masarykove misli za sodobno Evropo in za sodobno človeštvo.

Brez vsakega pretiranega patosa, samo na osnovi stroge znanstvene analize zgodovinskih dejstev, lahko ob 150-letnici Masarykovega rojstva z gotovostjo trdimo:

1. da je veliki pomen Masarykove misli in prakse za Evropo in človeštvo 21. stoletja potrdila druga polovica 20. stoletja še veliko bolj kot prva polovica tega stoletja,

2. da je Masarykovo sintetično metodo (a: *celovita, večplastna in konkretna družbena analiza* in b: *ocenjevanje družbenih procesov s pomočjo trajnih vrednot*) tudi najnovejša zgodovina potrdila kot najbolj adekvatno za oceno sodobnih evropskih in svetovnih procesov,

3. da je naša Mednarodna Masarykova asociacija že ob svoji ustanovitvi v Liblicah v septembru leta 1994 med vsemi znanstvenimi društvi v svetu *najbolj celovito in najbolj točno dojela optimalna pota "tranzicijskih dežel"*, ki sedaj v vzhodni, srednji in jugovzhodni Evropi prehajajo iz centralistično-enopartijskega sistema v novo družbo; tej je konkretno merilo sedanja zahodna in severna Evropa.

I

Tržišče in socialna politika-iniciativa in reguliranje

Spoštovane kolegice in kolegi, gotovo se še spomnite naše uspešne prve konference v Liblicah leta 1994.

Tedaj je naš dragi kolega dr. Josef Zmr izrazil dve naši skupni pomembni stališči:

1. *nujna povezanost tržnega gospodarstva in socialne politike ter reguliranja*

2. *nujna povezanost morale in politike*

Ti dve stališči sta izražali bistveni del tistega, kar je v Masarykovi misli zelo živo in kar je sijajno potrdil najnovejši razvoj svetovnega ter evropskega gospodarstva in politike.

Masaryk je bil med tistimi redkimi misleci, ki so že ob koncu 19. stoletja imeli jasne pojme o kompleksnih zvezah med nasprotji:

tržišče ↔ socialna politika

*iniciativa posameznika ↔ družbeno (državno) reguliranje.*¹

Masaryk enotnosti teh nasprotij ni samo teoretično-znanstveno dojel, ampak jih je - v tem je še večji njegov uspeh - zelo plodno realiziral v državi, ki jo je ustanovil leta 1918, v Češkoslovaški republiki, ki je bila ena od najbolj cvetočih držav ne samo v Evropi, ampak v vsem svetu, ker je združevala uspešno tržišče, pomembne elemente socialne politike in demokratične institucije.

Masaryk je to teoretično in praktično sintezo lahko uresničil, ker je jasno dojel enostranskost in škodljivost dveh fundamentalnih zmot: A - primitivnega "liberalizma",

* Referat v Pragi na simpoziju ob 150-letnici rojstva T. G. Masaryka, marca 2000. Prvi in drugi del sta ista, tretji del je pa razširjen.

¹ T. G. Masaryk, *Nová Evropa, Doplněk*, Brno, 1994, str. 110, 185, 186, T. G. Masaryk, *Světová revoluce, Čin a orbis*, v Praze, 1925, str. 210, 408, 417, 533, 448, 449, 557, 568, 591.

lastnega divjemu kapitalizmu in B - primitivnega "socialističnega" centralistično-birokratskega totalnega planiranja.

ad A. Primitivni "liberalizem" ni skrbel za humano svobodo človeka, ampak je "svobodno tržišče" razumel kot popolnoma neomejeno, razuzdano delovanje posamičnega latnika, ki ne prizna nobene gospodarske in socialne regulative države in družbe.²

Iz tako pojmovnega "liberalizma" je zrastle divji kapitalizem, ki je vseboval ogromne socialne razlike, velike gospodarske in politične krize in dve svetovni vojni.

ad B. Primitivni "socialistični" planski centralizem je menil, da lahko državni vrh neomejeno diktatorsko odstrani vse normalne ekonomske zakonitosti in da lahko svojevoljno diktira vsako gospodarsko in družbeno podrobnost.³ Zato je ta partijsko-etastični absolutni centralizem nujno rezultiral v skrajno nehumano diktaturo in v ekonomsko ter družbeno stagnacijo, dekadenco in neučinkovitost ter nehumanost.

Edini možni in plodni izhod iz obeh deformacij - iz A in iz B - je "tretja pot", ki ju prerašča tako, da *sintetizira pozitivne strani tržišča in družbene regulative.*

Masaryk je bil med prvimi *tvorci te optimalne tretje poti,* ki je značilna zlasti za Evropsko unijo in ki utemeljeno ocenjuje:

1. *bistveno vlogo tržišča,* ker le-to v veliki meri temelji na iniciativah ustvarjalnih oseb, ki so največja kreativna moč družbe,

2. *trajno nujnost družbene in državne regulative,* ki zmanjšuje negativne strani avtomatičnega tržišča in ki uresničuje nekatere humane vrednote: v tem primeru lahko govorimo ali o "humanem kapitalizmu" ali o "socialno-tržnem gospodarstvu/družbi".

Zmotna je "liberalistična" teza, da popolnoma neregulirano tržišče idealno ureja vso družbo, da vsakega človeka in vsako stvar "z nevidno roko postavlja na pravo, optimalno mesto". Tržišče ima, poleg trajnih pozitivnih elementov, tudi trajne negativne možnosti: nastanek ogromnih socialnih razlik, uničevanje naravnega okolja, nastanek zaviralnih monopolov, zaviralni in kaotični disproporciji v nacionalnem in svetovnem gospodarstvu (med investicijami, profitom in porabo, med finančnimi in blagovnimi tokovi, med različnimi oddelki v gospodarstvu in proizvodnji).

Že zdavnaj pa so iznajdeni instrumenti tržišču "prijaznega" reguliranja, ki tržišča ne uničujejo (kot ga birokratsko-centralistična regulativa), ampak pospešujejo njegove pozitivne in omejujejo njegove negativne strani (politika obrestne mere, davčna politika, socialna politika).

Poleg Masaryka so v 20. stoletju tvorci *tretje poti* ekonomist Keynes, predsednik Roosevelt (New Deal), ekonomist Galbraith, jugoslovanski in zlasti slovenski antifašisti (Boris Kidrič) po prelomu s Stalinom (v letu 1948), evropski socialdemokrati in krščanski demokrati in delno celo liberalci (vsi, ki so gradili Evropsko unijo).

Tretja pot torej ni povsem nova iznajdba zadnjih let, ampak ima globoke korenine že v prvi polovici 20. stoletja. Tretjo pot smo, kot sem že omenil, že pred šestimi leti predlagali v naši Mednarodni Masarykovi asociaciji kot optimalno za "dežele v tranziciji".

Tik pred koncem 20. stoletja pa so pretresali ves svet novi družbenoekonomski problemi (padci desnih režimov v Zahodni Evropi, velike težave in večkrat kar kaos v Vzhodni Evropi in na Balkanu, zlomi azijskih gospodarstev, demonstracije proti WTO in nadnacionalkam), zaradi katerih je postala *tretja pot* glavna, prevladujoča svetovna usmeritev današnjega dne. To je največje priznanje, ki ga je svetovna zgodovina dela vsem graditeljem tretje poti - od Masaryka preko Roosevelta do sodobnih naprednih mislecev in politikov.

V zadnjih mesecih prehoda let 1999 in 2000 so se kar gnetla svetovna zasedanja.

² Nová Evropa, s. 185, 186; Světová revoluce, s. 210, 538, 539.

³ Světová revoluce s. 209-215, 573-579.

ki so se vsa približala bistvu tretje poti: zasedanje Svetovnega gospodarskega foruma v Davosu, zasedanje UNCTADA v Bangkoku in sestanek skoraj vseh voditeljev ekonomsko najmočnejših držav: ZDA, Nemčije, Velike Britanije, Francije, Italije, Brazilije, predsednika socialistične internacionale in predsednika vlade EU v Firencah.

Velik zgodovinski korak je tedanje uspešno prizadevanje voditeljev ZDA, da povežejo zelo uspešno gospodarsko rast in socialno politiko.

Doslej največje in najuspešnejše uresničevanje tretje poti je dosegla Evropska unija, ki je veliko dosegla v realizaciji človekovih pravic s skoraj petdesetletno sintezo tržnosti, socialnosti in demokracije. Zato je ta Evropa blizu Masarykovi Novi Evropi.

II

Nacije kot temeljne enote Nove Evrope

Masarykova koncepcija nove Evrope se je že v znatni meri uresničila v Evropski uniji kot sintezi tržnosti, socialne politike in demokracije.

Vendar je doslej EU nastajala precej nenačrtno in parcialno, brez celovite koncepcije o glavnih antropološko vrednostnih ciljih EU. Zato EU še sedaj ni jasno:

- ali je najvišji in skrajni cilj EU samo centralizirana Evropa kot skupno tržišče in sociala, v kateri se bodo evropski narodi (zlasti manjši) v daljnji perspektivi utopili in izginili,

- ali pa je najvišji cilj EU nova Evropa kot nenehna in vsestranska kulturna rast, ki ima dva glavna temelja: številne ustvarjalne osebe in vse evropske narode kot glavne centre evropske ustvarjalne dinamike (skupno tržišče je le del take celovite Evrope).

To razpotje - ali centralizirana Evropa ali Evropa narodov in kulture - je danes še malo bolj zaostreno, ker nekateri glasovi postavljajo pod vprašaj suverenost narodov in s tem nasploh obstoj narodov, še posebej malih narodov. Sodobna tretja pot je utemeljeno dojela sintezo tržišča in socialne politike ter demokracije kot napredno svetovno usmeritev (ki ima v različnih narodih različne konkretne oblike), nima pa jasne koncepcije o vlogi in prihodnosti narodov.

Tretja pot še ni zavzela decidiranega stališča glede moderne teze: ni več važna suverenost narodov, ampak samo človekove pravice.

S to tezo so seveda postavljena pod vprašaj temeljna stališča T. G. Masaryka,⁴ predsednika Wilsona, Atlantske listine in Združenih narodov, ki vsi zastopajo samoodločbo, svobodo in suverenost narodov kot temelj humanega mednarodnega reda in svetovnega miru.

Moj odgovor na omenjeno tezo sledi, upam, v sodobnih pogojih temeljni Masarykovi logiki: človekove pravice, suverenost narodov in demokracija se ne izključujejo, ampak so zelo komplementarne, se med seboj pogojujejo, so skoraj identične in nerazdružne.

Temeljni argumenti za tak odgovor so v celotni izkustveni zgodovini človeštva in zlasti Evrope.

Temeljno nasprotje celotne evropske zgodovine je: *med centralnim monopolom oblasti na eni in najvišjo evropsko in svetovno kulturo na drugi strani.*

Evropska unija je zgodovinsko in antropološko-vrednostno legitimna in smiselna samo, če trajno odstranjuje centralizirano totalno oblast in če odločno pospešuje vsestransko in večplastno kulturno ustvarjalnost (kvalitetena evropska ekonomija in tehnika sta pomemben del te celovite ustvarjalnosti).

Da bi uresničevala ta glavni in najvišji cilj, mora EU trajno pospeševati razvoj evropskih narodov, ker so le-ti *najbolj mnogoplastne in najbolj bogate kulture* in so zato

⁴ Nová Europa, s. 73, 102, 94.97, 183, 184. Světová revoluce, s. 533.

glavni nosilci evropskega procesa. Prav evropski narodi so glavni generatorji skupne evropske ustvarjalnosti, ker jo najbolj pospešuje in oplaja evropska policentrična kulturna različnost, ki je utelešena v različnih kulturah evropskih narodov.

Dilema med *centralizmom* in *policentrično, demokratično kulturo* je tudi osnovno vprašanje srednje Evrope. Naravno je tesno in povsem enakopravno sodelovanje narodov srednje Evrope v duhu Masarykovih demokratičnih mednacionalnih odnosov; za vedno pa mora biti pozabljen habsburški centralizem nadrejenih in podrejenih narodov.

Glavni *kulturno etični problem* srednje Evrope niso filozofija, glasba in arhitektura, ampak *humani odnosi med srednjeevropskimi narodi*. Na tem področju mednacionalne etike srednja Evropa še nima kakšne dolge tradicije; glede tega niso naredili Habsburgovci prav nič. Doslej so humane odnose med srednjeevropskimi narodi gradili samo Masaryk,⁵ slovenski in jugoslovanski antifašisti ter sodobni češki politiki.

Prezident Wilson in ves napredni svet je priznal humani in demokratični odnos Masaryka do manjšin v Čehoslovaški republiki.

Kot aktivni slovenski antifašist sem ponosen, da je antifašistična Slovenija po letu 1945 dala manjšinam na svojem ozemlju veliko večje pravice, kot jih imajo slovenske manjšine v sosednjih državah, ki so napadle Slovenijo v letu 1941, in da ima Slovenija human odnos do vseh pripadnikov drugih narodov, ki žive pri nas.

Glavni razlog za nadaljnji obstoj, razvoj in suverenost vseh evropskih narodov ni v nekakšnem nacionalnem romantizmu in mitologizmu, ampak v zgodovinskem izkustvu, da so različni evropski narodi glavni, nesporni izvor izjemne evropske ustvarjalnosti v novem veku in da velike izven-evropske centralizirane civilizacije v preteklih 10.000 letih niso dosegale take ustvarjalne dinamike kot moderna Evropa, ker niso imele evropske *nacionalno-kulturne policentričnosti*.

Niti sijajne evropske renesanse niti evropskega razsvetljenstva niti evropske duhovno bogate romantike in humanega evropskega realizma niti sijajne evropske moderne umetnosti niti verske reformacije niti številnih evropskih progresivnih družbenih, političnih in pravnih inovacij, niti velikih dosežkov evropske znanosti, tehnike in filozofije v novem veku ne bi bilo, če bi nad vso moderno Evropo vladal neki togi politični centralizem in če ne bi bilo bogatega medsebojnega oplajanja številnih evropskih samostojnih nacionalnih in mestnih kulturnih centrov.

Sijajni evropski film se v 20. stoletju ni rodil v enem samem centralnem evropskem mega studiu, ampak kot izvirno ustvarjanje in medsebojno oplajanje poljskega, italijanskega, francoskega, angleškega, ruskega, švedskega, češkega, španskega, nemškega, madžarskega, hrvaškega, srbskega, bosanskega, gruzijskega in še kakšnega nacionalnega filma. Kvalitetni evropski avtomobil ni nastal v eni sami evropski mega firmi, ampak v različnih nacionalnih okoljih in sposobnostih in v njihovi medsebojni konkurenci.

Omejevanje nacionalno-državne suverenosti je včasih koristno, toda le kot delno. Vendar ni uničevanje nacionalne suverenosti niti novo glavno pravilo niti nekakšen glavni izvor bodočega družbenega napredka. Glavni izvor evropskega družbenega *napredka* ostanejo tudi v bodočnosti *nacije* in v tem je legitimno utemeljena njihova *suverenost*. Nacije, ki vstopajo v Evropsko unijo, se seveda odrekajo manjšega dela svoje suverenosti, ne pa večjega dela suverenosti, ki pomeni ohranjanje pravice na samoodločbo naroda, v skrajnem primeru tudi pravice na izstop iz EU.

Utemeljeno je stališče, da imajo včasih človekove pravice prednost pred suverenostjo držav. Če so človekove pravice v kakšni državi izjemno hudo kršene (v nobeni državi še niso idealno uresničene), ima mednarodna skupnost - predvsem seveda OZN - pravico prekoračiti to konkretno suverenost in intervenirati v tej državi.

⁵ Nová Evropa, s. 182, 183. Světová revoluce s. 478, 513, 414, 524-531.

Vendar take redke nujne intervencije ne morejo postati glavno pravilo mednarodnih odnosov in ne morejo dokončno odstraniti principa nacionalne samoodločbe in suverenosti, ker take mednarodne intervencije lahko samo odstranijo posamične skrajne kršitve človekovih pravic, ne morejo pa same te oborožene intervencije zgraditi niti zagotoviti zdravih temeljev svetovnega in evropskega humanizma, demokracije in miru (enako kot nujna medicinsko kirurška intervencija lahko samo odstrani bolni delec, ne more pa sama zagotoviti celovitega zdravja pacientovega telesa).

Trajne temelje svetovnega in evropskega humanizma, demokracije in miru bo tudi v bodoče najbolj odločilno ustvarjal uspešen *notranji* gospodarski, socialni, kulturni in politični razvoj vsake od skoraj 190 sodobnih držav in narodov, saj samo tak razvoj zagotavlja optimalno uresničevanje človekovih pravic. Progresivne sile mednarodne skupnosti so samo dobrodošel pomočnik takih progresivnih razvojev posamičnih narodov, ne morejo pa biti te mednarodne sile glavni nosilec notranjega razvoja nacij. Glavni in trajni nosilec notranjega nacionalnega razvoja humanizma in človekovih pravic so in ostanejo prvenstveno notranje progresivne sile vsakega naroda in države. Sinteza vseh notranjih progresivnih moči naroda je identična z demokratično samoodločbo naroda; ta samoodločba pa je identična s suverenostjo naroda.

Evropa je skrajno zainteresirana za tako politiko trajnega svetovnega miru, ki se prvenstveno opira na notranji napredni in demokratični razvoj vseh nacij sveta.⁶ Velike države sveta so v zadnji deceniji 20. stoletja izredno uspešno sodelovale v učinkoviti krepitvi svetovnega miru in vsi normalni ljudje želimo, da se tako sodelovanje velikih držav obnovi. Tretja svetovna nuklearna vojna gotovo ne bo izbruhnila jutri, je pa v 21. stoletju še možna - z vsemi strašnimi posledicami. Tretja svetovna vojna bi bila kot nenačrtna slučajnost možna tudi v 21. stoletju, četudi bi dolgo trajalo samo delno poslabšanje mednarodnih odnosov in če bi bila zraven svetovna politika površna, neresna in neodgovorna. Strašna prva svetovna vojna je tako nastala; čeprav nobena tedanja država ni imela takih načrtov svetovnega osvajanja, kot v drugi svetovni vojni "Os Berlin-Rim-Tokio", je človeštvo padlo v prvo svetovno vojno, ker površna kratkovidna avstroogrška in druga politika ni leta 1914 predvidela strašnih verižnih svetovnih reakcij. Plodna je lahko samo resna, odgovorna svetovna politika in za tako politiko je Evropa skrajno zainteresirana, saj bi bile posledice nove velike vojne tudi za njo in za njene ustvarjalne dosežke zelo težke.

Masaryk v knjigi *Svetovana revolucija* posebej opozarja na potrebo sodelovanja malih evropskih narodov,⁷ saj vedno obstaja nevarnost, da so zapostavljeni. Slovanski narodi srednje Evrope - Poljaki, Hrvati, Čehi, Slovaki, Slovenci - so bili več stoletij (in še zlasti v 20. stoletju) največje žrtve tujih centraliziranih nasilij.

III.

Novi mednarodni pogoji Slovenije

Temeljit razmislek o Masarykovih dognanjih glede položaja malih narodov v habsburški srednji Evropi, v novi Evropi in v novem človeštvu je zelo poučen tudi za sodobno Slovenijo.

V zadnjih dvajsetih letih slovenskega razvoja je bila precej glasna koncepcija, da je bila habsburška Avstro-Ogrska najvišje utelešenje kulture in da je zato trajno zagotovilo mednarodnega položaja Slovenije vračanje v to toplo naročje.

Ta naivna, neznanstvena, nezgodovinska predstava je samo ena od številnih zgo-

⁶ Nová Europa, s. 181, 182, 184, 191, 192. Světová revoluce s. 215, 436, 499-504, 539.

⁷ Nová Europa, s. 102, 103, 184, 188. Světová revoluce s. 501-509.

dovinskih variant nižjih, nemočnih posameznikov in skupin, ki so izhod iz svojih težav pogosto videle v popolni predanosti nekemu absolutnemu "vzoru" in ne v svoji lastni dejavnosti.

Zgodovinsko izkustvo pa odkriva, da obstojijo realne razlike med posamezniki ali med skupinami glede višje ali nižje uresničitve človečnosti. Vendar te razlike niso fiksne, ampak dinamične in se zato lahko različne stopnje človečnosti močno spreminjajo v posamičnih osebah in skupinah. Absolutnim zaljubljenecem v ta ali oni "absolutni vzor" so seveda filozofska spoznanja o trajnih človeških notranjih nasprotjih in nihanjih tuja in si z njimi ne znajo pomagati niti v sodobni epohi, ko so ta nihanja še posebno frapantno nazorna.

Aristotelovsko teoretično-metodološko spoznanje, da je naš svet ves konstruiran iz konkretnih posamičnosti, sklepa, da posameznik/skupina sploh ne moreta absolutno posnemati drugega vzora, ker ima vsak posameznik/skupina neponovljive konkretne pogoje/vsebine/procese: drugi so nam lahko le pomoč, primerjava, spodbuda ali opomin, svojo vsebino gradimo lahko le sami. Se pravi: četudi se vsak narod udeležuje skupnih zakonitosti človeštva, je njegova zgodovinska pot izredno individualna (ker v Sloveniji že 20 let absolutno vladajo abstrakcionistični absolutisti, preganjajo tezo o lastni poti naroda kot "nevarni titoizem", saj Aristotela ne poznajo).

Abstrakcionistični idealisti, ki so nepomično zazrti v "popolni ideal" habsburške Avstro-Ogrske, ta ideal vidijo kot edini izhod iz svoje absolutne pesimistične groze pred 20. stoletjem kot "stoletjem totalitarizmov". Ne vidijo, da je to stoletje največjih nihanj; ne samo navzdol, ampak tudi navzgor, in da je ta celovita svetovna in evropska dinamika važna tudi za našo, slovensko dinamično identiteto!

Evropa je bila res vrh svetovnega kolonialnega sistema, bila je izvor obeh svetovnih vojn in največjih dveh totalitarizmov v 20. stoletju. Vendar: ista Evropa je izvršila prav tisto, kar Masaryk utemeljeno imenuje "svetovna revolucija" (česar še danes ne razumejo njegovi bralci, ki "revolucijo" razumejo samo kot "mi vzamemo oblast vam"). Masaryk pod "svetovno revolucijo" razume tisti veliki prevrat, največji prevrat, ki se je začel po prvi svetovni vojni: ko razpadejo velike evropske državno centralistične tvorbe - kot so bile sultanska Turčija, caristična Rusija, habsburška Avstro Ogrska in kajzerjeva Nemčija - v katerih so vladujoči narodi tlačili podrejene narode, in ko se ti narodi osvobodijo.

Masarykova "svetovna revolucija" ni torej prav nič slavjanofilska in prav nič anti-germanska, ampak načelna, utemeljena socialistično-etično z zgodovinskim dejstvom, da so vsi narodi, veliki in mali, nastali organsko-zgodovinsko in da imajo zato vsi enake pravice. (Marx in Engels, ki sta dala izjemno velike prispevke antropološko/družbeni teoriji, sta tu povsem odpovedala, saj sta menila, da so skoraj vsi slovanski "nezgodovinski" mali narodi srednje Evrope in Balkana zapisani zgodovinski smrti).

Masarykovsko pojmovana "svetovna revolucija" se je po drugi svetovni vojni in do konca 20. stoletja skoraj popolnoma izvršila z državno politično osvoboditvijo skoraj vseh narodov na globusu in je bila rezultat razpada vseh velikih centralizmov: razpada svetovnega imperialno-kolonialnega sistema, razpada fašizma, razpada stalinizma. Namesto centralističnih nadnarodnih tvorb so kot pozitivni rezultat nadaljevanja te revolucije po drugi svetovni vojni nastale prav take demokratične mednacionalne tvorbe, o katerih govori Masaryk v svojih knjigah "Svetovna revolucija" in "Nova Evropa": Organizacija združenih narodov, helsinška Evropa, Evropska unija, Skupnost samostojnih držav.

Dve zanimivi (tudi za nas) sestavini tega svetovnega zgodovinskega preobrata (prevrata, revolucije) sta katoliška cerkev in komunistična stranka v bivši ZSSR.

Povsem v skladu z razpadom velikih svetovnih centralizmov se je tudi katoliška cerkev v odnosu do človeštva temeljito spremenila v času zadnjih treh papežev, ker se je odmaknila od razrednih monopolov in se obrnila k temeljnim življenjskim problemom

vsega človeštva. Bistveni sestavni del tega je progresivna zavzetost sedanjega papeža Janeza Pavla II. za ohranitev, napredek in enakopravnost vseh narodov, malih, velikih in srednjih. Verjetno ima (posredno) tudi ta zavzetost svoj delež pri tem, da je mali slovenski narod dobil zaščitni zakon in skrajno zapletenem in negotovem italijanskem parlamentu/senatu.

Navidez paradoksalno, vendar povsem v skladu s teorijo o notranjih nasprotjih in velikih vrednostnih nihanjih v človeških skupinah, ima velik delež v razpadu svetovnih centralizmov tudi zadnje vodstvo Komunistične stranke ZSSR, se pravi Gorbačov. Čeprav bi bilo možno razpravljati o posamičnih aspektih njegove taktike, je že dokončna zgodovinska ocena - ki je skupna vsem resnim državnikom Zahoda -, da je prav Gorbačovova dosledna in pogumna "glasnost" tako demoralizirala in ohromila staliniste, da se ogromni in centralizirani svetovni stalinistični aparat ni upiral bistvenim spremembam oblasti okrog leta 1990.

Če bi bil tedaj v vrhu KP SZ kakšen brežnjevist/stalinist, bi lahko že z migom prsta opogumil ogromne in pokorne policijske in vojaške aparate v Vzhodni Nemčiji, Češkoslovaški itd., da z nekaj plutoni razženejo množice demonstrantov in Zahod v tem primeru gotovo ne bi vojaško interveniral. Jović v svoji knjigi navaja pomembno informacijo, da je na začetku tranzicije v drugi Jugoslaviji vojni vrh poslal v Moskvo delegacijo, da preveri, ali bi dobili sigurno podporo v primeru oborožene intervencije v raznih delih bivše Jugoslavije, in tega zagotovila ni dobil. Če bi Moskva dala tako podporo, bi bilo osamosvajanje Slovenije veliko težje kot je bilo, bilo bi zelo podobno težavam Hrvaške in Bosne.

Povsem je jasen veliki zgodovinski krog, ki se je leta 1990 tako srečno vrnil v Slovenijo: slovenski antifašisti smo v letih 1948-1950 dosti prispevali, da je jugoslovansko vodstvo namesto začetnega defenzivnega odpora Stalinovemu diktatu, sprejelo strategijo odločnega soočanja in prekinjanja s stalinističnim sistemom: zgraditev bistveno drugačnega, bolj humanega socialističnega sistema. Ker je ta strategija imela zelo ugodne posledice v vsej Jugoslaviji (in še posebno v Sloveniji) pa tudi v vsem "socialističnem svetu" in v "tretjem svetu" (zlasti Azija in Afrika), so ti izjemni uspehi izjemno pospešili moralni razkroj vsega svetovnega stalinizma.

Odmevni izrazi tega izjemno pospešenega moralnega razkroja so bili referat Hruščova o Stalinu na XX. kongresu KPZS, njegovo opravičilo izrečeno leta 1956 v Beogradu (svetovna zgodovina ne pozna take moralne zmage male dežele v odnosih z velesilami) in kritika stalinizma na XXII. kongresu KPZS. Prav takrat, ko so zadoneli prvi glasni glasovi "glasnosti", je Gorbačov (na koncu 50. let) študiral v Moskvi in o teh dogodkih razpravljal s sodelavcem Čehom Mlinařom, ki je bil malo kasneje eden glavnih pobudnikov "češke pomladi": to so verjetni začetki Gorbačovovega razmišljanja, ki je kasneje zgradilo politiko "glasnosti" in Gorbačova spremenilo v najvažnejšega nosilca svetovne politike miru.

V naši sosesčini se dogodila še ena sprememba, ki jo zazarti v videz "absolutne kulture" nepovratne habsburške srednje Evrope niso mogli zapaziti: katarza Nemčije. njene velike ekspanzionistične moči so se v prvi polovici 20. stoletja bali skoraj vsi majhni evropski narodi, ne glede, ali so bili germanski, romanski ali slovanski.

Po drugi svetovni vojni je Nemčija izoblikovala tak odločen moralni odmik od negativnih aspektov svoje preteklosti in tak moralni vzpon, kot še ni znan v svetovni zgodovini. Ta moralna renesansa Nemčije je bila najvažnejši temeljni kamen za zgraditev demokratične, miroljubne, socialne in gospodarsko uspešne Evrope (saj je zaradi velike moči Nemčije takšna celovita Evropa povsem nemožna, če ni take Nemčije).

To je seveda eklatanten dokaz, da je moralna kultura obči temelj vsake druge kulture; vsake posebne, ožje kulture. Samo tam, kjer učinkovita etična kultura zgradi

dovolj številne humane osebnosti in dovolj humane (nikoli dovršene humane) odnose med ljudskimi skupinami, lahko dobijo posebne kulture (glasba, arhitektura, znanost, mediji itd) dovolj širok in ploden human prostor. Tak prostor je nastal po drugi svetovni vojni z zavestno politično aktivnostjo v zahodni Evropi: z oblikovanjem Evropske unije.

Prírejanje koncertov najboljše glasbe z najboljšimi orkestri v porušeni mestih, v morju človeške bede, v koncentracijskih taboriščih, seveda ni kultura, saj je le-ta vedno tudi medčloveški odnos, taki "koncerti" pa so le dodaten ciničen porog človeški bedi, povzročeni od drugih ljudi. Premočna je trditev, da kultura po Mauthausnu ni več možna; gotovo pa ni bila možna v Mauthausnu.

Z katarzo po drugi svetovni vojni je Nemčija zopet postala velika evropska kulturna dežela, podobno kot je bila z Luthrom in še precej dolgo po njem. Nemčije s tako moralno kulturo se mali evropski narodi ne boje, imajo jo za normalnega, spoštovanega in evropski celoti koristnega soseda.

Na žalost take katarze ni doživela Avstrija in to se izraža tudi v njenih odnosih s sosedi. Medtem ko je Nemčija lahko našla skupaj z Poljsko in Češko pozitiven izhod iz težkih odnosov nedavne preteklosti, Avstrija ne uspeva razrešiti problemov s Češko in Slovenijo.

Tisti ideologi slovenske tranzicije, ki so videli edini temelj slovenske bodočnosti v navidez "absolutni kulturi" habsburške srednje Evrope, so bili slepi za pomembne nove človečne prostore slovenskega bivanja, ki so nastali z zgoraj naštetimi bistvenimi spremembami v svetu in v Evropi po prvi in drugi svetovni vojni. Niso razlikovali avtokratske srednje Evrope od demokratičnega koncepta Masaryka, v katerem ni nadrejenih in podrejenih srednjeevropskih narodov, ampak samo enakopravni srednjeevropski narodi, brez vsakega nadrejenega centra.

Ne samo slovenski humanist, ampak že hladni slovenski *realist* lahko želi samo čim bolj prijateljske odnose z vsemi narodi sveta, še posebej pa z neposrednimi sosedi, z Italijo, Avstrijo, Madžarsko in Hrvaško - in odvrže kakršnekoli pesimistične in optimistične predsodke od katerekoli države sveta, vključno s štirimi naštetimi sosedi. Seveda pa je prijateljski odnos samo tak enakopraven odnos med narodi, v katerem veljajo sprejeta mednarodna merila in za Slovence je življenskega pomena, da se tega trdno držijo.

Očitno velja za vsak narod, posebno pa še za mali narod, da lahko gradi optimalno notranjo in zunanjo politiko samo na strogi racionalni in celoviti analizi bistvenih konkretnih družbenih dejstev. Že elementarna analiza elementarnih dejstev pa ugotovi, da je Slovenija tako majhna, da ne more podrediti nobenega od svojih štirih sosedov niti vojno niti gospodarsko niti politično; možni pa so taki poskusi z druge strani. Zato ne samo slovenskemu humanistu, ampak tudi realistu ostaja samo možnost, da gradi do svojih štirih sosedov samo politiko prijateljstva in da zanjo porabi vse realne možnosti pri nas, pri sosedih, v vsej Evropi in v vsem človeštvu (Prešeren: Žive naj vsi narodi!).

Če ostajamo pri habsburškem nasledstvu, pri Avstriji in srednji Evropi, velja, kot za vsako mednarodno relacijo Slovenije, da je ne morejo optimalno graditi niti zasanjani optimistični niti pesimistični iluzionisti, ker jim njihove iluzije zapirajo pot k analizi vseh bistvenih dejstev. (Z Avstrijo sem se tu malo več bavil, ker je bilo sedaj glede te relacije v slovenski politiki in ideologiji največ iluzij; enako pa sem zainteresiran za čim boljše odnose z njo kot vsi slovenski realisti).

Zaradi teh predsodkov in iluzij bom navedel nekaj dejstev, ki pokažejo, kako so naše odnose z Avstrijo razčlenjevali slovenski humanisti.

Lahko bi začel pri Valentinu Vodniku, Prešernu, Levstiku in Ivanu Hribarju. Zaradi prostora bom preskočil kar k Cankarju, ki ni bil samo največji pisatelj, ampak tudi eden od najboljših družbenih analitikov svojega časa. Brez vseh predsodkov in na realistični analizi dejstev je že Cankar dojel dialektično resnico, da ne obstaja samo ena

Avstrija, ampak dve Avstriji: ena je avtoritarna, druga je humana in ta je potencialni slovenski zaveznik. O tem sem se že zdavnaj prepračal tudi sam. Povsem enako kot Masaryk je tudi Cankar dojel, da avstrogrska politika do podrejenih narodov ni bila samo avtoritarna, ampak tudi neumna. Zelo precizno jo je primerjal z britansko politiko, ki je bila seveda tudi avtoritarna do svojih kolonij, toda daleč bolj inteligentna celo v daljni Aziji ali Afriki kot avstrogrska v srednji Evropi in na Balkanu, kjer je z uniformnim pritiskom izzivala podrejene narode.

Toda Cankar je brez predsodkov dojel tudi vrednote druge, demokratične Avstrije: socialdemokratski delavci, ki so na Dunaju prvega maja korakali v osmerostopih, niso bili samo volilne številke svoje stranke, ampak ji je Cankar dal zaslužen priznanje, ker je skrbela za kulturni in socialni dvig delavstva, za njegovo samozavest. To so bili tudi naši potencialni zavezniki: čeprav so bile možne in upravičene pripombe na strankine koncepte mednacionalnih odnosov, so bili boljši kot pri konservativcih.

Avtoritarna Avstrija je v 30. letih zaostrela svoj notranji pritisk s fašistoidnim Dolfusovim režimom in potem še s sodelovanjem v nacizmu. Od tod dalje pa imam že sam jasen, konkreten spomin na demokratično Avstrijo, na njen junaški spopad z avtoritarno Avstrijo. Ker so bile vse slovenske napredne družine v 20. in 30. letih zgrožene zaradi fašističnega nasilja nad našimi primorskimi rojaki, sem kot devetleten pretreseno in z občudovanjem poslušal o oboroženem uporu avstrijskih delavcev leta 1934 in gledal v časopisu fotografije s topovi rušenih dunajskih blokov, ki so dokazovale, kako junaško so se borili. Ob očetovi sveti jezi sem tudi jaz začutil, da smo isti ljudje avstrijski delavci, junaški Primorci in mi v Ljubljani.

Že čez deset let pa smo s temi istimi dunajskimi delavci šli skupaj na Koroškem v zadnje boje z nacizmom. Našem bataljonu pod Olševo se je priključila četa starejših avstrijskih žandarjev; številni od njih so bili že udeleženci bojev v letu 1934. Z njihovim komandirjem sem dvajsetletnik postal dober prijatelj. Čeprav je imel že precej sivih las, sva skupaj tekla v zadnji napad na bunkerje nad jezersko cesto, skupaj smo obkolili močno SS postojanko na Selah in jo prisilili k vdaji, skupaj smo se spustili v koroško ravan, zasedli Borovlje, postavili zasedo pri mostu čez Dravo in tako zadržali dolgo sovražno kolono na ljubeljski cesti, z močno oboroženimi enotami. Več dni po podpisu premirja med antifašistično koalicijo in predstavniki III. reicha je sovražna kolona usula ogenj na vso našo bojno linijo od Borovelj do mostu, kjer je bila s slovenskimi partizani tudi avstrijska četa. Premočne nasprotne sile so pri mostu čez Dravo pobile številne naše slovenske in avstrijske borce. To so bili v vsej Evropi zadnji na fronti padli antifašisti.

Zadnji skupni boj avstrijskih in slovenskih antifašistov je bil brez sence, etično čist, viteški, časten, legitimen in legalen: take so bile tudi zadnje skupne žrtve. Zato še enkrat⁸ predlagam avstrijski in slovenski vladi, da jim postavita skupen spomenik ob dravskem mostu! Vesel sem bil, ko sem po drugi svetovni vojni dojel, da prijatelji malega naroda niso samo številni socialdemokrati, ampak tudi številni avstrijski katoliki in njihovi voditelji, kot napredni kardinal König in predsednik Kirchschräger. Vesel sem bil, ko se je sesul tudi moj zadnji mali predsodek: čeprav sem že šestdeset let vedel za dve Avstriji, sem dogo menil, da je izjema Gradec in da tam vlada avtoritarni duh. Ko pa sem v Gradcu obiskal našega dobrega prijatelja, direktorja inštituta za religijo, teologa in filozofa dr. Karla Woschitza, nisem v Gradcu srečal samo številne prijazne ljudi brez predsodkov, ampak sem šele tedaj zvedel za junaške graške teologe, ki so svojo odločno distanco od nacizma izpričali s svojimi življenji v istem času, ko smo se mi celo jesen, zimo in pomlad tolkli po vseh Karavakah od Ziljske doline do Slovenj Gradca in nazaj do Celovca. Ti graški teologi so bili naši bratje in rad jim priznam še večje junaštvo, saj jih je

⁸ Žive vrednote antifašizma, Ljubljana 1995, str. 12, 79.

obdajal še bolj mračen nacistični pritisk kot nas, ki smo lahko ob velikih koncentracijah nacistične vojske, (čeprav brez zvez, v globokem snegu, strganih čevljev, oblek in pod šotorskimi krili) manevrirali po širokih svobodnih pobočjih in dolgih grapah Karavank.

Čudil sem se, ko so nekateri v Sloveniji in Evropi menili, da je bila nedavna precej odločna kritika nekaterih avtoritarnih sestavin v avstrijski politiki s strani Evropske unije "neuspešna". Kdor je prišel do tega zaključka, ni realist, ni vedel za dve Avstriji, za pomembne napredne potenciale v sami Avstriji in je zato morda pričakoval, da naj bi avstrijska vlada kar odstopila ali še kaj bolj rigoroznega in nerealnega. Dejansko pa je bila evropska kritika ravno praviša po vsebini in po moralnih rezultatih.

V razliki od Nemčije so glede Avstrije veliki voditelji antifašistične koalicije podali preveč rožnato podobo Avstrije, češ da je bila Avstrija samo žrtev nacizma, čeprav o aktivnem sodelovanju dela Avstrijcev ni bilo dvoma. Ta preveč ugodna podoba je napravila povojne avstrijske avtokratske elemente preveč samozavestne in nesamokritične. Sedanja odločna moralna evropska kritika pa je avtokrate precej omehčala, demokrate prebudila iz prevelikega samozadovoljstva in je s tem realistično uravnotežila preveč optimistično podobo Avstrije ter tako dosegla polni učinek.

***

Tudi v današnjem trenutku človeštva in Evrope ni nobene trajne statike, tudi danes deluje nihajoča dinamika skupin in posameznikov.

Izjemne pozitivne sestavine človeštva in Evrope v drugi polovici 20. stoletja, ki sem jih analiziral, niso večne. Vrhuncu svetovnega miru v 90. letih sledi danes zaostrovanje odnosov med velikimi silami, ki je na srečo še nizke intenzitete in v tem trenutku gotovo ne bo šlo do tragičnega dna tretje velike vojne. Zato ta vojna še ni neizbežna, je pa sčasoma možna. Skoraj vse je odvisno od politikov!

Literatura

- Agenda 2000, Izziv razširitve, Evropska komisija, Slovène
Agenda 2000, Mnenje komisije o prošnji Slovenije za članstvo v EU
Anthropos, 1969, str. 165-195
Čapkova, D. Masaryk a Komenský, Masarykuv sbornik, VIII, Praha, 1993
Maksimilian Liebmman/Erich Renhart/Karl Matthäus Woschitz, Metamorphosen des Eingedenkens, Verlag Styria, Graz, 1995
Masaryk, T. G., Jan Hus, Zagreb, 1923, Kr. Zemaljska tiskara
Masaryk, T. G., Světová revoluce, Čin a orbis, v Praze, 1925
Masaryk, T. G., Svetovna revolucija, Nova Založba, Ljubljana, 1936
Masaryk, T. G., Nová Evropa, Doplněk, Brno, 1994
Opat Jaroslav, Masarykovo evropanství jako pojem a politický program, Masarykuv sbornik, 1993, str. 36-46
Vojan Rus, La réalité des bases chrétiennes de l'Europe nouvelle, Anthropos, International issue, 1994, str. 218-233
Rus Vojan, Žive vrednote antifašizma, Ljubljana, 1995, založba Enotnost
Rus Vojan, Etika in socializem, Ljubljana, 1976, Mladinska knjiga
Rus Vojan, Filozofska antropologija, Ljubljana, 1991, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Second summit of the Council of Europe, The Final Declaration
Splošna deklaracija o človekovih pravicah, Informativni center OZN v Beogradu
Treaty on European Union, Official Journal of the European Communities, No 224, 31. 8. 1992
Vienna Declaration of the Council of Europa
Zumr Josef, T. G. Masaryk a Tabor, Masarykova idea českoslovenké státnosti ve světle kritiky dějin, Praha, 1993